

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2014/04/kesjar-robert-az-orosz-es-szovjet-tortenelemtukrozodese-a-magyar-kozepiskolai-tankonyvekben-i-05-01-05/>

Kesjár Róbert

Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

Munkájában a szerző bemutatja és elemzi, hogy a jelenleg forgalomban lévő magyarországi középiskolás történelemtankönyvek egy részében hogyan jelenik meg az orosz nép, Oroszország, majd végül a Szovjetunió története. Kutatását több, előre megállapított szempont alapján végezte, melyekhez szükségesnek tartott hipotéziseket felállítani. Ezek felsorolását követően végzi el az elemzést. Jelenlegi első közlésünkben a bolsevik hatalomátvétel előtti Oroszország történetének magyar tankönyvekben való megjelenését vizsgálja.

Bevezetés

Oroszország, s később a XX. században még inkább a Szovjetunió igen jelentős szerepet játszott a világtörténelemben, többnyire az eseményeket is befolyásolni képes nagyhatalomként, majd superhatalomként. Az állam sajátos történelmi fejlődése – hol az ázsiai, hol az európai utat választva – és több jelentős történelmi személyisége révén fontos szerepet töltött be nemcsak lokális szinten, Európa keleti régióiban, hanem globális léptékben, azaz az egyetemes történelemben is. Témám kiválasztásánál az motivált leginkább, hogy szerettem volna megismerni, hogyan jelenik meg az oroszok/szovjetek története a jelenleg forgalomban lévő középiskolai tankönyvekben, hogyan mutatják be az egyes történelmi korszakokat, az egyes leckék mire helyezik a főbb hangsúlyokat, mi az, ami esetleg hiányzik.

Miért érdemes ma foglalkozni Oroszországgal és az eurázsiai állam történetével? Mint ahogy *Glatz Ferenc* is fogalmaz a *História* folyóiratban megjelent cikkében, a Szovjetunió felbomlását követően a 90-es évekbeli zűrzavaros politikai, társadalmi, szociális és gazdasági állapotok után ma „*Oroszország ismét erős, a világpolitikát is meghatározó állam*”. Oroszország a világ legnagyobb területű, ill. a természeti erőforrásokban egyik leggazdagabb állama, mely geostratégiai is kitüntetett szerepet foglal el a világpolitikában.¹

Az sem mellékes szempont, hogy a magyar és az orosz nép története az elmúlt több száz évben igen sok helyen – a földrajzi közelség miatt is – találkozott, összefonódott, sőt a közelmúlt története több tekintetben is egyezéseket mutat egymással. Érdemes itt elsősorban a magyar nép vándorlására, vagy az 1944 utáni közös, szocialista „testvéri” együttélésre gondolnunk. A közös magyar-orosz/szovjet történelemnek igen gyakran voltak negatív pontjai is, példa erre az 1848/49-es szabadságharc és az 1956-os forradalom és szabadságharc véres leverése, vagy a középkorban a két nép folyamatos, a Halicsi Fejedelemségért vívott harcai. Természetesen a sok negatívum ellenére találunk néhány pozitívumot is a két nép közötti kapcsolatokban. Elég csak arra utalnunk, mikor az oroszok

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

segítőként léptek fel a Rákóczi-szabadságharcban, s ennek keretében I. Péter orosz cár és II. Rákóczi Ferenc szerződést kötöttek egymással.

Feltételezésem szerint a felsoroltak – Oroszország és a Szovjetunió nagyhatalmi jellege, ill. a magyar-orosz kapcsolatok – miatt az orosz történelem fokozottabb mértékben jelenik meg a magyarországi történelemtankönyvekben, mint más kelet-európai országok (pl. Lengyelország, Csehország, Románia, balti országok, posztszovjet kelet-európai államok stb.) története. Véleményem szerint az 1945–1989 közötti történelmi időszakban a magyar-szovjet viszonyt „pozitívnak” kellett lenni, a tankönyvíróknak pedig meg kellett felelniük a tudományos szocializmus (avagy történelmi materializmus) követelményeinek is. S éppen ezért az orosz, de leginkább a munkásmozgalom és a Szovjetunió történetére igen nagy hangsúlyt fektettek, az akkor tanuló középiskolás diákok lényegesen több információval rendelkeztek a szovjetekről, még ha ezen információk egy része túlideologizált és túlreprezentált is volt. A rendszerváltást követően, de még inkább napjainkban azonban a tankönyvírók, bizonyos világnézeti különbségekkel, de a történetírói minimumnak megfelelően, többnyire tárgyilagosan mutatják be Oroszország és a Szovjetunió történetét, így arról már egyre realisabb képet alkothatnak a diákok.

Elemzésem megvalósításához az alábbi szempontokat állítottam fel:

1. Miről szól az adott lecke? Mire helyezi a főbb hangsúlyokat? Mi az, ami hiányzik belőle, elnagyolt, ill. mely témákban alul- és felülreprezentált az orosz történelem?
2. Milyen terjedelemben jelenik meg a tankönyv egészéhez képest az oroszok történelméről szóló anyag? A többi témához viszonyítva mekkora az aránya az orosz-szovjet történelemnek?
3. Milyen színben tűnnek fel az oroszok, szovjetek, mennyire negatív/pozitív a róluk alkotott kép?
4. A magyar-orosz kapcsolatok hogyan és mely témákban jelennek meg?

Hipotéziseim

- Valószínű, hogy kevesebb információt tartalmaznak az egyes tankönyvek az orosz-szovjet történelemről, mint a nyugat-európai országok és régió történetéről.
- Valószínűsíthető, hogy a magyar tankönyvekben nem fog kibontakozni az orosz/szovjet történelem korszakokon átívelő fejlődése, miképpen nem rajzolódik ki egy egységes Oroszország/Szovjetunió-kép sem.
- Az évtizedek során változtak mind mennyiségileg (kevesebb a tananyag), mind minőségileg (többnyire objektívebb értékelés) az ország képéről alkotott tartalmak.
- Az országról kialakuló kép inkább negatívabbnak, vagy ugyanolyan negatívnak tűnik, mint az oroszországról/szovjetségről kialakított kép.

Feltételezésem megvizsgálásához a tankönyvi anyagot elsősorban nem módszertani, hanem tartalmi szempontok alapján vizsgáltam. Természetesen már korábban is írtak rajtam kívül a rendszerváltás utáni történelemtankönyvekben szereplő orosz és szovjet tartalmakról, elemzésemhez ezeket az értékeléseket és eredményeket is felhasználom.² A vizsgálatom legfontosabb forrásait a jelenleg forgalomban lévő magyar tankönyvek egy csoportja jelenti. A tankönyvek kiválasztásánál tekintetbe vettem, vajon szerepel-e az adott tankönyv a hivatalos tankönyvjegyzékben,³ de a legfontosabb szempont az volt, hogy egész sorozatokat, tankönyvcsaládokat elemezzek, melyek egységes szemlélettel rendelkeznek. Ezek alapján a Nemzeti Tankönyvkiadó (NTK, ma Nemzedékek Tudása Kiadó) *Középiskolai történelem* és *Forrásközpontú történelem* című sorozatait, ill. a *Műszaki Kiadó*

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

középiskolásoknak szóló tankönyveit nézem végig és használom fel.⁴ A tankönyv szövegek tartalmi vizsgálatát elsősorban a *Font Márta*, *Krausz Tamás*, *Niederhauser Emil* és *Szvák Gyula* által írt egyetemi tankönyv, ill. *Alekszandr Nyekrics* és *Mihail Heller* monográfiája⁵ alapján végzem.

Oroszok a magyar történelemtankönyvekben

Az elemzés előtt lényegesnek tartom kitérni arra, tulajdonképpen milyen tankönyveket használtam fel elemzésem során.

Az első vizsgált tankönyv a Nemzeti Tankönyvkiadó által jegyzett *Forrásközpontú történelem* című sorozat, melyet elsősorban *Száray Miklós* középiskolai tanár írt, akit a középiskolai kétszintű érettségi 2005-ben történt bevezetése és az ott létrejövő radikális változások motiváltak ennek a tankönyvcsaládnak a kiadására. Ez a tankönyvtípus nem a korábbi, hagyományos elbeszélésre helyezi a hangsúlyt, hanem a forrásközpontúságra, mivel Száray szerint az érettségien már nem elsősorban a tények, adatok ismerete az elvárás, hanem azt vizsgálják, mennyire használható az a tudás, amelyet a diákok a történelemórákon megszereznek. A tankönyv törekvése, hogy sokoldalúan fejlessze és elősegítse az önálló vélemény kialakítására és a vitára való képességet. Cél az is, hogy a diákok képesek legyenek következtetéseket levonni ábrákból, forrásszövegekből, képekből, térképekből.⁶ De véleményem szerint a tankönyv hiányossága, hogy sok fontos háttér információval, személlyel, fogalommal stb. csak a tankönyv Források részében találkozhatunk.

A *Műszaki Kiadó* által kiadott sorozat – bár egyes tankönyveit szintén Száray írta – a hagyományos elbeszélésre helyezi a hangsúlyt, és évről-évre – hasonlóan a többi tankönyvcsaláddal – fokozatosan egyre többet foglalkozik az orosz történelemmel. Elmondható továbbá, hogy a tankönyvek többnyire tényszerűek, tárgyilagosak, viszont az érdekes és hasznos információk sokszor csak az apró betűs résznél szerepelnek.

A szintén a Nemzeti Tankönyvkiadó által kiadott *Középiskolai történelem* sorozat történelemtankönyveinek érdekessége, hogy a négy középiskolai évfolyam számára négy különböző szerző írta a könyvet. Így az elsősöknek Száray Miklós, a második osztálynak Szabó Péter, a harmadikosoknak, Závodszy Géza, míg a negyedikeseknek Salamon Konrád írt, sok szempontból magas színvonalú tankönyvet. A Műszaki kiadóhoz hasonlóan ez a tankönyvcsalád is rengeteg tényanyagot tartalmaz, de – mint ahogy Salamon Konrád is fogalmaz – ez azért van, hogy lehessen a tanárnak válogatni, szelektálni. Viszont hiányosságként értékelem, hogy ezekben a tankönyvekben – ellentétben a *Forrásközpontú történelemmel* vagy a *Műszaki Kiadóéval* – nincsenek, vagy csak alig-alig vannak térképek, ábrák.⁷ A szöveges forrásokra is csupán az egyes leckék végén vagy a külön forrásfeldolgozó órákon kérdeznek rá. A szemléltető anyagok kimerülnek a képekben, fényképekben, szöveges forrásokban.

A tagolás mindhárom könyvben hasonló logikára épül. Többnyire az egyetemes és magyar történelmet külön fejezetekben tárgyalják. Bár előfordulnak kivételek, mint például Salamon IV. osztályos tankönyvében, ahol a különböző korszakokban „vegyíti” a két „párhuzamos” történelmet. Mindhárom tankönyvcsaládot A4-es formátumban adták ki. Érdekesség még, hogy Salamon Konrádnál a lényeges részek dőlt betűvel vannak szedve, ellentétben pl. Szabó Péter, vagy Závodszy Géza tankönyvével, ahol félkövérrel.

Az oroszok őstörténete

A Forrásközpontú történelemben két fejezetben történik utalás a szlávokra és az oroszokra.⁸ Az indoeurópai eredet mellett kijelölik a szlávok őshazáját („a Kárpátoktól északra, az Oderától a Dnyeperig húzódó erdős vidék”). Azt is olvashatjuk, hogy a 6. században indult meg a törzsi szervezetben élő szlávok szétválása, aminek eredményeképpen három csoportjuk alakult ki: a nyugati, déli és a keleti szlávok. Utóbbiak ismertetésénél kitér a szerző arra is, hogy Kelet-Európa erdős vidékein éltek, halászó-vadászó életmódot folytattak, s megszervezésükben fontos szerepet játszottak a varégok (normannok vagy vikingek), akiknek kereskedelmi telepei lettek később a keleti szláv államok magvai (például Kijev, Novgorod). Továbbá az is kiemelésre kerül, hogy az egész térséget Oleg vezetésével, a Rurik-család egyesítette a 9-10. század fordulóján, így létrehozva az új orosz államot Kijev központtal. Száray Miklós a vallás szerepét is fontosnak ítéli, hiszen megemlíti, hogy „Vlagyimir nagyfejedelem bizánci hercegnőt feleségül véve, népével a keleti egyházhoz csatlakozott”.

A korai magyar-orosz kapcsolatoknál Száray Miklós felhívja a figyelmet az őstörténetre vonatkozó vitákra, nyitott kérdésekre is. Röviden utal a magyarság két feltételezett származására, azaz a finnugor vagy török eredetre, de egyik mellett sem foglal állást, mert – mint kiemeli – nem célja a vita lezárása, így a hangsúlyt inkább a többgyökerűsége, a kultúra összetettségére helyezi. A „Népünk vándorlása a pusztán” című fejezetben kijelöli a finnugor népek őshazáját (Urál hegység és az Ob folyó között), majd leírja, hogy feltételezhetően az ugor népségből fejlődött ki a magyarság, de ebben a korszakban ment végbe a vogulok és osztjások kialakulása is, akik legközvetlenebb nyelvrokonaink, s jelenleg az Uráltól keletre élnek. Megjegyzendő, hogy a chanti és a manysi terminológust nem használja (jelenleg Oroszországban ez a két nép hivatalos elnevezése).⁹ A tankönyvben a finnugor nyelvek családfáját is térképre vetíti, amiből megtudható az is, hogy a jelenleg szintén az Orosz Föderációban élő mordvinok, cseremiszek is nyelvi rokonaink. Az itt ismertetett népek ma az Orosz Föderáció területén élnek, némelyikük autonóm területtel, köztársasággal is rendelkezik.¹⁰

Az orosz történelem a középkorban

A különböző tankönyvcsaládok második köteteiben kezdődik el a tulajdonképpeni orosz történelem ismertetése. A Műszaki Kiadónál először a „Közép-Kelet-Európa, a Balkán a XI-XIII. században” c. leckében, egészen pontosan a „Kijevi állam felbomlása” alfejezetben találkozhatunk először orosz történelemmel. Itt ismertetik a Kijevi Rusz főbb részfejedelemségeit (Kijev, Novgorod, Halics, Lodoméria, Szuzdal, Vlagyimir), s Nyugat-Európával történő összehasonlítás is történik, amikor leírják, hogy a térségbe a nyugattal ellentétben nem érkeztek hospesek. A Forrásközpontú történelem könyvéből megtudhatjuk, hogy a Kijevi Rusz fejedelemségei közül a legbefolyásosabb a prémkereskedelemből megerősödött Novgorod volt, mint a távolsági kereskedelem központja, illetve a Hanza szövetséggel élénk kapcsolatokat fenntartó település.¹¹ Azt is olvashatjuk, hogy Bölcs Jaroszláv (1019–1054) megvédte az országot a litvánokkal és a besenyőkkel szemben, s hogy uralkodása alatt írásba foglalták a szokásjogot, az ún. Ruszkaja Pravdában. Azonban Jaroszláv halála után tovább folytatódott a fejedelemségek széttagozódása.¹² A Forrásközpontú történelem könyvében olvasható az is, hogy Novgorod sikeresen szállt szembe a Német Lovagrenddel (1240-ben a Néva folyónál), illetve a svédekkel (1242-ben a csúd-tavi csatában), azonban komoly hiányosságnak érzem, hogy az akkori nagyfejedelem,

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

az Oroszországban igen nagy becsben tartott Alekszandr Nyevszkij neve nem bukkant fel.¹³ A Műszaki Kiadónál és a Nemzeti Tankönyvkiadónál jobb a helyzet. Alekszandr Nyevszkij neve ugyan továbbra sem kerül elő, de már szerepel – igaz hibás átírásban –, mint Alexandr fejedelem.¹⁴ Szabó Péter és Závodszy Géza az oroszok és a Német Lovagrend közötti küzdelem okát az oroszok szempontjából a nyugati kereszténység elleni és a görögkeleti valláshoz való ragaszkodásként értékelik. Az oroszokat a görögkeleti vallás fogta össze,¹⁵ ezt követelték meg a hagyományaik.¹⁶

A továbbiakban a tatár hódítás és Batu kán sikerei jelennek meg, központba állítva Kijev 1240-es elését. A tatár igáról így nyilatkozik Száray Miklós: „a mongolok a kelet-európai sztyeppvidéken önálló államot, az Arany Hordát hozták létre és adófizetőjükké tették a szláv fejedelemséget. Az adózás miatt az orosz városok nem fejlődtek”.¹⁷ Szabó Péter és Závodszy Géza is említi a témát: „Az oroszok elszigetelését Európa nyugati felétől a tatárok tették teljessé. [...] Oroszország része lett annak a politikai együttesnek, amelynek irányítói a tatárok voltak.”¹⁸ A mongolok hódítása akkor gyorsult fel, amikor 1223-ban, a Kalka folyó mellett megtörték a kunok és az oroszok ellenállását. A Nemzeti Tankönyvkiadó többszerzős tankönyvében utalnak a keleti szlávok elkülönülésének eredetére is: „a lengyeleknek és a litvánoknak meghódolt területeken az ukránok és a fehéroroszok éltek, míg a mongoloknak alávetett vidékeken kialakult a nagyorosz nép”.¹⁹

A Műszaki Kiadó tankönyvének további részeiben szó esik az Arany Horda széteséséről, ill. a Moszkvai Fejedelemség megerősödéséről. Az Arany Horda szétesését Timur Lenk (1360–1405) tevékenységének tulajdonítják, azonban a végső felbomlást 1502-re teszik. Moszkva megerősödéséről szólva az apró betűs részben megjelenik két fontos középkori szereplő: Ivan Danyilovics (1325–1340), akit Kalita (Pénzeszsák) Ivánnak is ismer a történetírás, és aki megszerezte a tatár kántól a nagyfejedelmi címet, a megszállóknak járó adó behajtási jogát, és Moszkvát az orosz egyház központjává tette. A másik személy pedig Dmitrij Ivanovics (1359–1389), aki csökkentette az Arany Hordának fizetett adókat, és 1380-ban, Kulikovónál először győzte le a tatárokat, ezzel is emelve a Moszkvai Fejedelemség tekintélyét.²⁰

A 15. század jelentős orosz uralkodójának, III. Iván (1462–1505) nevének említésénél Száray a Műszaki Kiadó tankönyvében leírja, hogy felmondta a nagyfejedelem a tatároknak fizetett adót, majd 1480-ban, a Kalka folyónál a moszkvai és a tatár seregek farkasszemet néztek egymással, de III. Iván tűzfegyverekkel felszerelt seregével a tatárok nem mertek megütközni, ami fordulópontot jelentett, hiszen függetlenné vált az orosz állam a fejlődését gátló tatároktól.²¹ A moszkvai nagyfejedelem uralkodásának jellemzésénél meg tudhatjuk, hogy központosító politikát folytatott, és létrehozta az uralkodótól függő nemességet.²²

A Nemzeti Tankönyvkiadó könyvében képet kaphatunk arról, hogyan kebelezte be Moszkva az orosz részfejedelemségeket, amivel Oroszország határai nyugaton Svédorszáig és Litvániáig, míg keleten a gyenge tatár kánságokig terjedtek. Az apró betűs rész arról is tájékoztat, hogy III. Iván megszüntette Novgorod önkormányzatát, a hatalom pedig ebben az időben a pomescsikokra (szolgáló nemesekre) támaszkodott, akik katonai szolgálatukért birtokot kaptak.²³

Csupán a Műszaki Kiadónál jelenik meg a „Moszkva – harmadik Róma elmélet”, azaz hogy Bizánc 1453-as bukását követően – mivel a görögkeleti egyház metropolitája Moszkvában székel és a görögkeleti egyház önálló államszervezethez kapcsolódva csak Oroszországban élt tovább – a moszkvai állam Bizánc, s végső soron Róma örökösévé vált. Ehhez kapcsolódóan két kép is található, amelyik kifejezi a görögkeleti kereszténységhez való kapcsolódást: a kijevi barlangkolostor és egy Alekszej metropolitát ábrázoló ikon.²⁴ Az

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

ikonfestészetre később is történik utalás, amikor egy Andrej Rubljov-féle freskót ábrázolnak a zagorszki (ma Szergijev Poszad) kolostoregyüttesből az 1410-es évekből.

Pozitívumnak tartom, hogy Száray Miklós megemlíti, hogy az orosz államfejlődés sajátos utat járt be, még kelet-európai viszonylatban is. Erre példákat is hoz: nem volt hűbériség, rendiség, és az uralkodó korlátlan hatalommal rendelkezett, amit Száray az autokrácia kifejezés helyett despotizmusnak nevez. Ugyanebben a tankönyvben a források nagy mennyisége és sokszínűsége kelt feltűnést. Ezek a következők: térképek Kelet-Európa 11-13. századi állapotáról, a tatár hódításról, a moszkvai fejedelemségek területgyarapodásáról,²⁵ forrásrészletek a Nyikon-féle évkönyvből, illetve egy igen érzékletes ábra Oroszország állami és társadalmi felépítéséről III. Iván korában, melyben külön jelezve van a központi hivatalok (prikázok) megléte, ahova a szolgáló nemesek (pomescsikok) egy része került (a másik része a hadseregbe). Továbbá bemutatják és elkülönítik a társadalmi réteget négy csoportra bontva: adófizető jobbágyokra, nagybirtokosokra (bojárokra), szolgáló nemesekre (pomescsikokra) és az orosz egyházra (melynek élén a moszkvai pátriárka áll). Az ábra továbbá utal III. Iván és Zoé bizánci hercegnő házasságára is, melyből levezethető Moszkva bizánci „örökössége”.

Mind a három tankönyvcsaládnál kiemelik, hogy Iván 1547-ben felvette a cári címet, despotikus jellegű hatalmat gyakorolt, a központi hatalom tovább erősödött, ill. megkezdődtek és általánossá váltak a bojárok elleni fellépések. Itt vázolják az ún. opricsnyina lényegét is: Azok a „*belső területek, ahova a személyéhez hű szolgáló nemeseket telepítette [IV. Iván], akik a cári hadsereg gerincét képezték*”. Emellett az is olvasható, hogy Iván uralkodásakor váltak örökletessé a szolgálati birtokok (pomesztjék). Feltűntetik azt is, hogy IV. Iván uralkodása alatt lett orosz föld Kazany (1552) és Asztrahány (1556). A Balti-tenger birtoklásáért folytatott dánok elleni háborúról is szó esik (1558–1583), amelyek végül ugyan nem hoztak eredményt, de a későbbiek folyamán az orosz külpolitika fő célkitűzése lett.²⁶ A Nemzeti Tankönyvkiadó többszerzős könyvében olvashatunk a Szibéria irányába való terjeszkedésről is: az oroszok 1581-ben elfoglalták a mongoloktól Szibir városát, melyről elnevezték az egész északi orosz Ázsiát Szibériának.

Szabó Péter és Závodszy Géza megemlíti, hogy IV. Iván után, 1598-ban kihalt a Rurik-dinasztia, s elkezdődött egy zavaros időszak. Ennek kapcsán a három tankönyvcsalád közül ebben esik a legtöbb szó a Borisz Godunovról és az ál-Dimitrijek által fémjelzett időszakról: a lengyelek 1610-ben elfoglalták Moszkvát, erre minden társadalmi réteg megmozdult, s végül a lengyelek kiűzése után 1613-ban, a cárválasztó gyűlésen „Romanov Mihályt” (sic!) emelték a trónra. Szabó és Závodszy Kiemeli, hogy 1654-ben a kozákok lázadása miatt Lengyelország átengedte Oroszországnak Ukrajna Dnyepertől keletre eső területét.²⁷ A Műszaki Kiadóban a felkelés előzményét is megismerjük: 1648-ban Bogdan Hmelnickij vezetésével a kozákok felkeltek Lengyelország ellen és csatlakoztak Oroszországhoz. Kitérnek az apró betűs részben arra, hogy kik is valójában a kozákok, ill. ugyanott szó van az 1667-es andruszovói békéről is, amelyben a lengyelek és oroszok Ukrajna kettéosztásáról döntöttek, a határfolyó pedig a Dnyeper lett.

A Forrásközpontú történelemben a IV. Iván utáni történelmi eseményekre, elsősorban az ún. „zavaros idősakra” és a Romanov-dinasztia első 70 évére sajnálatosan nem sok szót vesztegetnek, azt inkább a tanári magyarázatra bízzák, mikor ezt a sort írják: „*Folytatódott a terjeszkedés Ukrajnában és Szibériában.*”²⁸

Ezzel ellentétben Nagy Péter tevékenységéről bővebben olvashatunk. Száray Miklós a Forrásközpontú történelemben így ír az egyik legnagyobb Romanovról: „*I. (Nagy) Péter (1689-1725) felismerte, hogy Oroszország hatalmát csak a nyugat-európai minták*

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

átvételével biztosíthatja. Kíméletlen módszerekkel, a hagyományokat figyelmen kívül hagyva látott hozzá az ország átalakításához”. Továbbá: A despotának bélyegzett Péter uralkodása alatt tovább nőtt a társadalmi szakadék a francia műveltségű vezető réteg és a jobbágyság között. Erdemei ellenben az erős flotta, a korszerű hadsereg megteremtése, ill. a manufaktúrák alapítása és a külföldi mesteremberek országba történő behívása jelentette. Olyan tényekre is fény derül a hasábocon, hogy Péter az új társadalmi szokásoknak nagy teret szentelt. Ennek illusztrálására egy képen a nősülni vágyó nemes ifjak ábécéskönyvét láthatjuk, mely arra utal, hogy házasságot csak azon nemesek köthettek, akik tudtak írni-olvasni. A külpolitikáról objektív értékelést olvashatunk, amelyben megtudhatjuk, hogy Péter célja a fagymentes, egész évben használható kikötők megszerzése és a tengerszorosok meghódítása volt, s inkább az orosz-svéd, azaz az északi-háborúra koncentrált, mintsem a török konfliktusra.²⁹

A Műszaki Kiadó tankönyvében még a következő reformok, uralkodási jellemzők is megjelennek: merkantilista gazdaságpolitika, közigazgatás megreformálása (kormányzóságok, tartományok, területek kialakítása). Péter a cári дума helyett létre hozta a szenátust, a kormányzati ágak élére kollégiumokat létesített, az egyházat az állam alá rendelte, és ehhez kapcsolódóan létrehozta világi vezetéssel a Szent Szinódust. Ebben a tankönyvben bővebben írnak az északi háborúról, külön kiemelve a Forrásközpontú tankönyvben nem említett nagy csatákat és a békét, valamint a svédek uralkodóját: Narva (1700), Poltava (1709) és a Nystadti béke (1721), ill. XII. Károly (1697-1718).³⁰

A Nemzeti Tankönyvkiadó szerzői kiemelik, hogy a Péter által képviselt felülről, erőszakos eszközökkel történő reformmozgalom kibontakozása az orosz történelmi hagyományokból következett, annak érdekében, hogy az ország történelmi lemaradását főlészámolják. Nagy Péter pozitív ábrázolása itt is megjelenik, daliás portréja bemutatásával, bár azért hozzáteszik, hogy véres háborúkat vívott a meleg tengeri kikötőkért, és megsemmisítő vereséget szenvedett a szinte gyermek svéd királytól XII. Károlytól.³¹

Magyar-orosz kapcsolatok

Általánosságban elmondható, hogy a magyar-orosz kapcsolatok megjelennek, bár nem kapnak kitüntetett helyet a második osztályos gimnáziumi tankönyvekben: Könyves Kálmán sikertelen halicsi hadjáratáról a Forrásközpontú történelem tankönyvben, egy mondatban (!) kaphatunk némi információt.³² Ugyanennyi van a Műszaki Kiadó sorozatában is: „a magyar állam megerősödött, lehetővé vált, hogy Kálmán Halicsban többször fegyveresen beavatkozzék a kijevei állam belső küzdelmeibe”.³³ II. András hasonló célú halicsi hadjáratairól ugyanennyi terjedelemben van szó, hozzátevé, hogy a magyar király költséges hadjáratai fokozták a belső elégedetlenséget.³⁴ A későbbi korokra vonatkozóan nem nagyon tudunk meg semmit a magyar-orosz kapcsolatokról, a Forrásközpontú történelemben csupán egy kép szerepel, amint az erdélyi fejedelem, Báthori István orosz küldöttséget fogad, aki svéd és dán szövetségben IV. Iván próbálkozását, a Balti-tenger feletti uralom megszerzéséhez vissza tudta verni.³⁵

A magyar-orosz kapcsolatok legnagyobb terjedelemben a Rákóczi-szabadságharcról szóló témában jelennek meg: A Forrásközpontú történelemben Száray Miklós azt emelte ki, hogy II. Rákóczi Ferenc külső támogatásban bízott, s így 1707-ben Varsóban szerződést³⁶ kötött I. Péterrel,³⁷ de tőle tényleges segítséget nem kapott. Ugyanis az orosz cár a kuruc mozgalmat az északi háborúban, a svédek ellen akarta felhasználni, s nem állt érdekében, hogy a Habsburg birodalom ellensége legyen. Később is (1710-ben) csak azért tárgyalt a

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

kurucokkal, hogy elkerülje – Rákóczi segítségével – a török támadást, mely erőit elvonta volna a svéd háborútól.³⁸

Érdekességként megemlíthető, hogy a vizsgált magyar tankönyvekben nem szerepelnek azok az adatok melyeket *Fedinec Csilla* kutatásaiból ismerünk. Fedinec tanulmányában az ukrán tankönyvek magyarságképét vizsgálta, s megállapította, hogy Magyarország azokban tekintélyes középkori államként kerül ábrázolásra, amely szoros politikai kapcsolatokat tart fenn a Kijevi Russzal és utódfejedelemségeivel.³⁹ Ezen kívül azt a tényt is megemlítik, miszerint I. András király Bölcs Jaroszláv lányát, Anasztáziát vette feleségül a XI. század közepén.⁴⁰ Azt is kiemelik az ukrán tankönyvek, hogy I. Lajos III. Kázmér lengyel uralkodóval közösen vezetett Halicsba hadjáratokat.⁴¹ Az erdélyi fejedelmek pedig inkább jó, mint rossz hatással voltak Kárpátalja fejlődésére, míg Ausztria szerepét egyértelműen negatívnak ítélik meg. II. Rákóczi Györgyről például, mint Bogdan Hmelnickij hetman szövetségeséről írnak.⁴²

A XVIII. és a XIX. század Oroszországa

A harmadikosoknak szóló tankönyvekben kerül sor a XVIII. és a XIX. század eseményeinek tárgyalására, amely alól az orosz történelem sem kivétel. A tankönyvekben többnyire az első megemlített orosz vonatkozás a felvilágosult abszolútizmus és Nagy Katalin uralkodása. A Műszaki Kiadó III. osztályos tankönyvéből a korábbiakhoz képest azonban néhány további adalékot is megtudhatunk az Orosz Birodalom I. Péter és II. Katalin uralkodása közötti történelméről. Egy apró betűs részben tűnik fel, hogy Péter halála után belső viszályok alakultak ki, amelyek gátolták a további reformokat, de a külpolitika így is sikeres volt, hiszen az oroszok visszaverték a svédek újabb támadását (1741–1743), s megszerezték Finnország déli részét is.⁴³

A Száray-féle Forrásközpontú történelem sorozatban, „*Az egyensúlypolitika százada*” című leckében egy alfejezetben írnak II. Katalin tevékenységéről.⁴⁴ Száray kifejti, hogy a cárnő korszakát tárgyalva tulajdonképpen nem abszolútizmusról, hanem despotikus hatalomról beszélhetünk, mivel az uralkodónőt sem törvények, sem intézmények nem korlátozták. Ez a kijelentés azonban önmagában nem igaz. Véleményem szerint azt is tanácsos lett volna odaírni, hogy Katalin hatalomátvételénél jelentős szerep jutott a nemeseknek, az ő véleményükkel és érdekeikkel, uralkodása során mindig számolni kellett.

A cárnő külpolitikájának legfontosabb célkitűzése az orosz birodalom terjeszkedésének folytatása, különösen a lengyel területek vonatkozásában. Ennek megfelelően a tankönyvek meg is említik évszámmal együtt Lengyelország felosztását, amiben persze Poroszország és a Habsburg birodalom is tevékeny szerepet játszott.⁴⁵ Emellett olvashatunk a déli területszerzésekről, azaz a Krími Kánság és Fekete-tenger északi partvidékének Oroszország fennhatósága alá kerüléséről, valamint a nevezetes orosz-török békeszerződésről, a kücsük-kajnardzsi-békéről – sajnos évszám (1774) megjelölése nélkül – , amely fekete-tengeri kijáratot, ill. a Moldva és Havasalföld feletti védnökséget biztosított az oroszok számára. Száray végső értékelése Katalin politikájáról ezek ellenére kicsit sem hízelgő: „*a cári politika először egyes arisztokrata családok által vezetett rendi csoportosulások mögé állva szította az ország erejét felemésztő belső ellentéteket. Majd álságos módon a despotikus cár a nemesi szabadságjogok „védelmezőjeként” lépett fel az anarchiát megfékezni kívánó reformerőkkel szemben.*”⁴⁶

Az NTK-s középiskolai történelemtankönyv-sorozat „*A felvilágosult abszolútizmus Közép- és Kelet-Európában*” c. leckéjében szintén a cári hatalom despotikus arculatát, a rendiség hiányát és az örökös jobbagység meglétét emeli ki. A belső reformok közül – ha

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

csak röviden is – megjelenik az adórendszer és az igazgatás központosítása. Závodszy Géza említést tesz továbbá arról is, hogy a cárnő uralkodása alatt a parasztok állami és földesúri kizsákmányolása elérte a tetőfokát, nem csoda, hogy ekkor tört ki az újkor történetének egyik legnagyobb parasztfelkelése, a Pugacsov-lázadás (1773–1775) is. A külpolitikáról megtudhatunk néhány, az előzőekben felvázoltakhoz képest plusz információt: mindenekelőtt a török hajóhadak elleni 1770-es győzelmet, a Krím megszerzését (1783), valamint hogy jelentős terület- (elsősorban Lengyelország felosztásaival) és népességyarapodás (19 millióról 36 millióra nőtt a birodalom lakossága) történt a korszakban.⁴⁷

A Műszaki Kiadó Katalin hatalomra kerülését kissé eufemisztikusan fogalmazza meg: „a helyzetet a férjét merényletben elvesztő német származású uralkodónő, II. Katalin szilárdította meg.”⁴⁸ Mi azonban már tudjuk, hogy Katalin részt vett a férje elleni palotaforradalomban, és nem volt ellenvetése a III. Péter ellen elkövetett merényletrel.⁴⁹

A Műszaki Kiadó tankönyvében bővebben olvashatunk Katalin külpolitikájáról, elsősorban a törökellenes háborúkról. Itt is megjelenik a balti flotta 1770-es, Khiosznál aratott győzelme, de az is fel van tüntetve, hogy Ausztria az oroszok győzelmeinek hatására a Porta oldalára állt. A tankönyvben sikertelennek ítélik meg a kücsük-kajnardzsi békét, de utána rögtön hozzáteszik, hogy noha csak a Fekete-tenger északi partvidékével kellett beérniük az oroszoknak, de kereskedő hajóik előtt megnyíltak a tengerszorosok, és kiváltságokat nyertek az Oszmán Birodalomban.⁵⁰ Azt már nem említik, hogy melyek voltak ezek a kiváltságok.

De mindenképpen hozzá kell tennem, hogy igen sajnálatosan a leggyőzhetetlen és az orosz történelemben nagy becsben tartott Alekszandr Szuworov neve és személyének fontossága nem jelenik meg egyik tankönyv oldalain sem.

A napóleoni háborúk kapcsán a Műszaki Kiadó tankönyvében kiemelik, hogy az austerlitz és a jénai csata után Napóleon békére kényszerítette I. Sándor cárt (Tilsiti béke),⁵¹ s az oroszok kénytelenek voltak csatlakozni a kontinentális zárlathoz.⁵² Viszont csak nyúlfarknyi bekezdések számolnak be a franciák 1812-es oroszellenes hadjáratáról, amit az orosz terminológia „Honvédő háborúnak” nevez. A Forrásközpontú történelem és a Műszaki Kiadó tankönyve is a Borogyinóban történt eseményeket a franciák győzelmének értékeli, akik ezután elfoglalták Moszkvát, ezután „az oroszok azonban döntő vereséget mértek Napóleon hadseregének maradványára”.⁵³ Az orosz történelmi értékelés ennél azért összetettebb, hiszen a borogyinói csatában egyértelmű győztest nem hirdet. A Nemzeti Tankönyvkiadó régebbi tankönyve utal rá, hogy az oroszok a fölégetett föld taktikáját választották, és nyílt csatát nem vállaltak, inkább csak partizánháborút vívtak. Borogyino kapcsán nem foglal állást Závodszy Géza: „Borogyinónál mindkét fél végső erőfeszítéssel harcolt. 60 000 halott maradt a csataterén.” A csatáról ugyanez a tankönyv egy nagy formátumú festményt is mellékel, amiben francia ágyúsok éppen elfoglalják az orosz ágyúállásokat a borogyinói csatában.⁵⁴

A Bécsi Kongresszus lebonyolításakor és a Szent Szövetség megalakulásakor a Forrásközpontú történelem nem említi a rendezvényen részt vevő uralkodók neveit, csupán a szövetséges országokat, a Nemzeti Tankönyvkiadó és Műszaki Kiadó viszont igen (I. Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király, I. Ferenc osztrák császár).⁵⁵ Mindegyik kiemeli, hogy az oroszok jelentősen megerősödtek (bővítették lengyelországi hódításaikat, Finnországot és Besszarábiát megszerezték). Anglia szerepére is rávilágítanak, amikor kifejtik, hogy Oroszország további térnyerését kívánta megakadályozni, akár Ausztria és Poroszország támogatásával is.⁵⁶ A Műszaki Kiadó ezen túlmenően még arra is felhívja a

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

figyelmet, hogy a győztes hatalmak igyekeztek visszafogni az orosz térnyerést, és az angol egyensúlypolitika mögött sorakoztak fel.⁵⁷

A görög szabadságharc (1821–1829) kapcsán van a következő utalás Oroszországra.⁵⁸ A Műszaki Kiadó és a Forrásközpontú történelem is felhívja a figyelmet, hogy az Oszmán Birodalom meggyengülése következtében Oroszország kívánta betölteni a Balkánon keletkezett űrt. Ennek megfelelően a görögök segítségére siettek, hogy a törököket így is meggyengítsék, s ezáltal megszerezzék a meleg tengeri kijáratot biztosító tengersizorokat. Az angolok és franciák segítségével végül a görögök győztek, de előbbiek érdekérvényesítése miatt a békekötéskor megakadályozták az oroszok túlzott megerősödését, tehát a keleti kérdés megoldatlan maradt.

A legtöbb írás a dekabrista felkelésről⁵⁹ az NTK-s középiskolai történelemtankönyvében van: „*a felvilágosodott fiatal tisztek 1825 decemberében (innen az elnevezésük: dekabristák) katonai fölkelést szerveztek. Többségük alkotmányos monarchiát kívánt, de voltak közöttük köztársaságiak is. A tömegektől elszigetelt fölkelőket kegyetlen kartácstűzzel szétverték, a vezetőket fölakasztották, a többieket száműzték Szibériába.*”⁶⁰

A lengyel kérdéskörrel a Forrásközpontú történelemben azt tudhatjuk meg, hogy az orosz fennhatóságú Kongresszusi Lengyelország autonómiáját minél inkább próbálták korlátozni az oroszok. Majd pedig az 1830–31-es lengyel szabadságharc során a „*lengyelek hősi küzdelméi I. Miklós (1825–1855) cár hadainak nyomasztó túlereje leverte.*” A forrásoknál itt is inkább a negatív orosz kép tűnik elő, hiszen található egy kép, amelyben a „*lengyel Prométheusz*” szenved, amint az orosz sas ágaskodik fölötte.⁶¹

Az NTK-s középiskolai történelemtankönyvnél Závodszy Géza szerint az orosz cár kényszerűségből adott alkotmányt a lengyeleknek, mely korlátozott hatáskörű országgyűlést és kormányt biztosított. Ezt az alkotmányt I. Miklós megkezdte fokozatosan felszámolni, aminek következtében 1830 novemberében a lengyel országgyűlés Varsóban a Romanovokat letaszította a lengyel trónról. Ezzel kapcsolatosan egy korántsem apró mozzanatra is felhívja Závodszy a figyelmet: „*a fölkelést gyöngítette, hogy a parasztok feudális terhein nem könnyítettek, így azok jobbára tétlenek maradtak.*”⁶²

A Műszaki Kiadónál „*a harmincas évek Európája*” c. leckében, egy alfejezetben van utalás a lengyel szabadságharcra: I. Miklós (1825–1855) a Kongresszusi Lengyelország „*látszattfüggetlenségét is felszámolta*”, és a később a magyar történelemben is szerepet vállaló Paszkevics herceg seregének győzelme Osztrólenkánál a lengyel szabadságharc végét, ill. a megtorlás és a különállás teljes felszámolásának kezdetét jelentette.⁶³

Az 1848-as népek tavaszánál a három tankönyvcsalád közül csupán a Forrásközpontú történelemben jelzi Száray Miklós három mondattal, hogy Oroszországban – hasonlóan az Oszmán Birodalomhoz – fejletlenségéből fakadóan, nem tört ki népfelkelés, így I. Miklós eljátszhatta Európa csendőrének a szerepét.⁶⁴

A Forrásközpontú történelem 25. leckéjében („*Európa a forradalmak után*”), a Műszaki Kiadó „*a hatalmi átrendeződés*”, ill. az NTK-s középiskolai történelem „*a dinasztikus és a nemzeti politika összemosódása. Az orosz cár és a francia császár vetélkedése a kontinentális főhatalomért*” c. leckéikben a korábbiakhoz képest meglepően sok szó (kb. fél oldal és két alfejezet) esik az orosz történelemről,⁶⁵ a Krími-háború előzményeire, lefolyására és következményeire hegyezve ki a hangsúlyt. A Műszaki Kiadó és az NTK-s középiskolai történelemtankönyvekben feltűntetik, hogy a cári Oroszország az 1848–49-es forradalmak leverése után hatalma csúcán állt. Célja volt mindenekelőtt a tengersizorok (Bosporusz, Dardanellák) megszerzése. Leírják a háború megindulását,⁶⁶ majd csúcspontját is, amikor a szövetségesek (angolok, franciák, törökök, piemontiak) partra szálltak a Krímben, és

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

elfoglalták Szevasztopolt, az orosz flotta erődbázisát. Az apró betűs részben továbbá feltárják a háború megindulásának okait is: „A háborút a katolikus és az ortodox egyházi vezetők vitája robbantotta ki a jeruzsálemi szent helyekről. Az Oszmán Birodalom keresztényeinek védnöki szerepében tetszelgő Oroszország nem akarta átadni helyét a franciáknak. A törökök a franciák mellett döntöttek, s maguk mögött érezve a francia és a brit támogatást, visszautasították az oroszok követeléseit.” Ezek után I. Miklós válaszul megszállta a török vazallus fejedelemségeket, Havasalföldet és Moldvát.⁶⁷ Závodszy megemlíti, hogy a feltehetően morfium-túladagolásban meghalt I. Miklós utóda II. Sándor (1855–1881) csak 1855. szeptember 8., azaz Szevasztopol eleste után törődött bele a vereségbe.⁶⁸ Az 1856-os párizsi béke következményeiként II. Sándor lemondott a törökországi keresztények védnökségéről, s nem tarthatott hadihajókat a Fekete-tengeren.⁶⁹

A Műszaki Kiadó „A reformok Oroszországban” c. alfejezetben ismerteti II. Sándor jobbágyrendeletét, ill. az apró betűs részben a rendelet tartalmáról is bővebb információkat tudhatnak meg a diákok.⁷⁰

II. Sándor nagy jelentőségű rendeleteit, reformjait (például zemsztvo, bírósági reform stb.) konkrétan nem nevezi meg egyetlen tankönyv sem, utalások csupán a forrásoknál vannak. Azokról is csupán annyit írnak, hogy „utat nyitott a tőkés gazdaság fejlődésének; azok nem korlátozták a cári hatalmat, de elősegítették a gazdasági fejlődést, és elkerülhetővé tették a társadalmi robbanást.”

A Műszaki Kiadó „Felkelés Lengyelországban” c. apró betűs, az NTK-s középiskolai történelem pedig a „Mi lesz Lengyelországgal?” c. alfejezetben emlékezik meg az 1863. januári varsói felkelésről, amelyet a cár seregei 1864 tavaszára levertek, és megkezdődött az ismételt megtorlás a lengyelekkel szemben. Závodszy ezzel kapcsolatosan kiemeli, hogy Lengyelországban is kihirdették, méghozzá az oroszországinál sokkal radikálisabb formában a jobbágyfelszabadítást.⁷¹

A Száray-féle Forrásközpontú történelem harmadikos tankönyvében minden bizonnyal „A szövetségi rendszerek kialakulása” című leckében esik a legtöbb szó – közel egy oldal – Oroszországról.⁷² Megtudhatjuk, hogy a Balkánon érdekellentétek voltak Oroszország és a Habsburgok között, de ennek ellenére 1873-ban Németországgal kiegészülve megkötötték a három császár szövetségét. „A balkáni lőporos hordó” c. leckében, a Műszaki Kiadó tankönyvében megállapítják a három császár szövetségének hátterét is: a három birodalmat továbbra is összekötötte a Lengyelország feletti közös uralom és a konzervatív hagyományok (bár a német és osztrák-magyar polgári jogrendszert nem lehetett összehasonlítani az orosz „despotizmussal”). Kiderül a szövegből, hogy a németek és oroszok között nem volt sem európai, sem gyarmati ellentét. A szövetség gyenge pontját a Balkán jelentette, ahol az „orosz törekvések sértették a Monarchia biztonságát”.⁷³ A Balkán-háború háttereinél a Műszaki Kiadó és az NTK-s középiskolai történelem is megemlíti, hogy a háború előtt Budapesten sor került az Orosz Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia között egy titkos szerződés aláírására, amelyben a Monarchia semlegességet ígért, abban az esetben, ha Oroszország megelégszik Besszarábia déli részével, ill. az oroszok belegyeznek Bosznia-Hercegovina osztrák-magyar megszállásába.⁷⁴

A Forrásközpontú történelem és az NTK középiskolai történelemtankönyve is azt ecseteli, hogy II. Sándor cár a balkáni keleti keresztények védnöki szerepében tetszelgett és háborút robbantott ki (1877–78, Balkán-háború), amelyben az oroszok román, szerb és bolgár szövetségben békére kényszerítették a törököket (San Stefano). A nagyhatalmak Oroszország túlzott megerősödése miatt azonban „együttes fellépéssel a cári birodalmat arra szólították, hogy a rendezést egy nemzetközi kongresszusra bízva.” S ennek következtében

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

az 1878-as berlini kongresszus nem ismerte el San Stefano-i békét, így Nagy-Bulgária létrejöttét sem. Jelentős területeket hagytak török kézen, Oroszországhoz pedig csak Besszarábia déli része került. Említés szintjén találkozhatunk a későbbi antantot létrehozó 1893-as francia-orosz, az 1904-es angol-francia és az 1907-es angol-orosz megegyezésekkel is.⁷⁵

A Műszaki Kiadó tankönyvében a forrásoknál egy kiváló kronológiai tábla van az orosz-török és osztrák-török háborúk történetéről.⁷⁶ A „Nagyhatalmak” c. leckében olvashatunk a narodnyik mozgalomról és láthatunk egy képet (az NTK-s középiskolai történelemmel megegyezően) II. Sándor cár meggyilkolásáról is.⁷⁷ Ezen túlmenően, a cár meggyilkolása utáni helyzetről is kapunk egy rövid összefoglaló képet, amelynek leglényegesebb elemei a következők: a cári terror fokozódása; az orosz nehézipar gyors fejlődése, Vitte gróf kiemelésével (!). A középiskolás diákok azt is megtudhatják, hogy a munkásság Pétervárott, Moszkvában és az iparvidékeken (Donyec-medence) koncentrált. Életüket rossz életkörülmények jellemezték, ezért köreikben a radikális forradalmi irányzatok táptalajra találtak.⁷⁸ Ezen túlmenően ugyanakkor nem szerepel az a történelmi teljesítmény, hogy az első világháborút közvetlenül megelőzően a cári Oroszország volt a világ fő mezőgazdasági exportőre.

Závodszy Géza felhívja a figyelmet, hogy a legerősebben torlódott társadalom Oroszországban jött létre, a lakosság 80 %-a teljesen kimaradt a modernizációból. Az orosz paraszt – mivel földjével a földközösség, az obszcina rendelkezett – a jobbágyfelszabadítás után sem lett földje tulajdonosa. A XIX. század végi Oroszországban végletes ellentétek feszültek, és durva nemzeti elnyomás (pl. nyelvhasználat betiltása) jellemezte a kaukázusi, balti, finn és lengyel népeket. Závodszy továbbá kiemeli, hogy az 1898-ban megalakult Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártban a különböző forradalmi elemek kezdettől fogva jelentős szerepet játszottak. Az 1903-as kongresszus után a pártban a forradalmi marxisták, a bolsevikok szerezték meg a hatalmat a reformer szociáldemokraták, a mensevikekkel szemben.⁷⁹

A tankönyvek viszonylag nagy terjedelemben foglalkoznak az ázsiai orosz hódításokkal, amelyek során a XX. század elejéig Oroszország sorra függésbe vonta Közép-Ázsia nomád és félnomád államait, amelyek a későbbi Szovjetunió egyik legfőbb hátszágát is képezték. Kiemelik Afganisztánt, mint ütközőállamot Anglia és Oroszország között.⁸⁰ Az NTK-s középiskolai történelem arról ír, hogy az oroszok 1885-ben Afganisztán területére léptek, amely háborút okozhatott volna Angliával. A cár ezt belátta, így visszakozott.⁸¹ Az orosz távol-keleti hódításoknál előtérbe kerül Vlagyivosztok, mint jégmentes kikötő megszerzése (1860), a transzszibériai vasút kiépítése, ill. Mandzsúria orosz befolyás alá vonása is.⁸²

Ezután következik az orosz-japán háború (1904–1905) ismertetése, amely során Japán hadüzenet nélkül támadott és „szárazon és tengeren” is vereséget mért Oroszországra, mely Mandzsúria elvesztésével járt, illetve a Szahalin-szigetek déli része is japán kézbe került. Fontos megjegyezni, hogy Mukden és a Csuzima-szoros, mint fő csatahelyek megemlékezésre kerülnek⁸³. (A Nemzeti Tankönyvkiadónál és a Műszaki Kiadónál Port Arthur (Lüsun) is). Sőt a Műszaki Kiadónál, mint az első modern hajókkal vívott ütközetről még képet is közölnek,⁸⁴ Mind a Műszaki Kiadónál, mind a Nemzeti Tankönyvkiadónál a japán-orosz háború hátterét is igyekeznek megvilágítani. Megemlítik, hogy 1902-ben az angolok és japánok az oroszok megállítására szövetséget kötöttek. Az angolok a háború során nem engedték át a balti flottát a Szezi-csatornán, így annak meg kellett kerülnie Afrikát, ami jókora idővesztéssel járt. Ezzel párhuzamosan az amerikaiak is bíztatták a japánokat az

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

orosz terjeszkedés megállítására, mivel a csendes-óceáni terjeszkedés szintén veszélyes volt az Egyesült Államok számára, sőt még haditechnikát is adtak a japánoknak. A tankönyvek azt is feltárják, hogy 1896-ban a kínai kormány jóváhagyására az oroszok a transzszibériai vasútvonal mandzsúriai szakaszát elkezdték kiépíteni. Ennek befejezését a japánok nem várhatták meg, mivel az az orosz utánpótlási vonalak számát és gyorsaságát tovább növelte volna, ezért is támadtak.⁸⁵

A Forrásközpontú történelem „*a társadalmi, nemzeti és hatalmi ellentétek kiéleződése*”⁸⁶ című leckéjében az anarchizmusról olvasható pár sor, amelyben előkerülnek az anarchisták fő céljai (az erősödő államban látták a szabadság gátját; merényletek; más szocialista irányzatokkal való szembekerülés; proletárdiktatúra elvetése) és ennél a pontnál a legismertebb anarchista, az orosz Bakunyin nevének megemlítése sem maradhat ki. Ennél bővebb információkat tartalmaz a Műszaki Kiadó. Az „*Ideológiák és politikai törekvések*” c. leckében két alfejezetben van szó az anarchizmusról és a forradalmi ideológiákról, elsősorban a bolsevizmusról. A tankönyv bemutatja az anarchisták céljait, és Bakunyin mellett említésre kerül egy másik anarchista, Kropotkin is.⁸⁷

Az orosz bolsevizmus kialakulásáról és az 1905-ös orosz forradalomról is közöl adatokat a Forrásközpontú történelem. A bolsevizmushoz kapcsolódóan két jelentős évszámmal találkozunk. Az egyik 1898, azaz az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulása, illetve a párt 1903-as szakadása, amikor a Londonban tartott kongresszuson a radikális irányzat vezetője, Lenin átmenetileg megszerezte a többséget. A bolsevik-mensevik nyelvi különbséget így magyarázzák: „*Az erőszakos hatalomátvételt és proletárdiktatúrát hirdető bolsevikoktól (többségiek) elkülönülő centristákat mensevikeknek (kisebbségiek) nevezték.*”⁸⁸

A tankönyvek végén az 1905-ös forradalomra vonatkozó ténymegállapításokat is olvashatunk: a cári elnyomás és az 1904–1905-ös háborús vereség miatt az elégedetlenség elemi erővel tört fel, amely sztrájkhullámokban realizálódott, s amelyek elvezettek az 1905. januári, a petrográdi Téli Palota előtt – Gapon pópa vezetésével – tartott tüntetéshez, amikor is a hatalom belelővetett a tömegbe. A felfokozódott hangulatban II. Miklós (1905–1917) 1905 októberében reformokat jelentett be. A dumát törvényhozó testületté nyilvánította, a szabadságjogokat tágította, de végül 1907-ben visszatértek a régi rendszerhez.⁸⁹ Az NTK-s középiskolai történelemtankönyv utal arra is, hogy 1906-ban a cár rendeletben szüntette meg az obscsinát, aminek következtében „*a parasztok a rájuk eső földet egyéni tulajdonba vehették.*”⁹⁰

Természetesen Lenin elméletét is ismertetik a tankönyvek a permanens forradalomról, amelynek lényege, hogy a cári rendszer elleni demokratikus forradalmat a bolsevikok proletárforradalomra fejleszthetik. Megemlítik még, hogy az elmélet már 1905 decemberében igazolhatóvá vált volna, de az akkori munkásfelkelést vérbe fojtották.⁹¹ A Forrásközpontú történelem oldalain sajnos hiába is keresnénk a XIX. század, illetve XIX–XX. század fordulójának meghatározó politikusait, íróit, költőit, tudósait, sajnálatosan nem találkozhatunk pl. Sztolipin, Tolsztoj, Dosztojevszkij,⁹² Puskin vagy akár Mengyelejev nevével. Ezt azonban hiba lenne számon kérni a tankönyv szerzőitől, hiszen az igazsághoz tartozik, hogy más országoknál sincsenek megemlítve a kultúra nagyjai.

A magyar-orosz kapcsolatok megjelenéséről és feltüntetéséről elmondható, hogy igencsak kevés helyen találkozhatunk velük, gyakorlatilag nagyrészt csak az 1848–49-es szabadságharcra korlátozódnak. A Forrásközpontú történelemben csupán az 1848/48-es szabadságharc záró leckéjében („*Fényes győzelmek és tragikus vereség*”) jelenik meg, ott is csupán kb. féloldalmi és két alfejezetnyi terjedelemben. Száray Miklós leírja, hogy Ferenc

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

József a tavaszi hadjárat magyar győzelmeinek hatására és a Szent Szövetség szerződéseire hivatkozva I. Miklós cártól kért segítséget 1849. május 1-jén. Miklós pedig a lengyel felkeléstől tartva és befolyásának növelése érdekében⁹³ teljesítette a kérést, 200 ezres hadsereget küldve Magyarországra.⁹⁴ A tényadatokon túlmenően Száray megállapítja, hogy a szabadságharc leverésére a korszak két nagyhatalmának összefogására volt szükség. Érdekes módon nincs egy elítélő szó vagy forrás sem az oroszokról, ami véleményem szerint a szerző tárgyilagosságát is erősíti. A források között található a világosi fegyverletételről szóló festmény, ill. egy térkép a magyar, az osztrák és az orosz csapatok mozgásáról.⁹⁵

A Műszaki Kiadó tankönyve kiemeli, hogy Görgei Artúr a magyar haditervnek megfelelően Vácnál az orosz erőkön keresztül ment, majd megtévesztve őket a Felvidék irányába fordult és nagy kerülővel, Arad felé vezette seregét. Ugyanott található egy térkép is az 1849-es hadműveletekről, Paszkevics és Rüdiger hadmozdulatairól.⁹⁶ Apró betűs részben olvashatunk Nagy Sándor József 1849. augusztus 2-i, debreceni, a cári csapatokkal szembeni vesztes ütközetéről. A világosi fegyverletétellel kapcsolatosan pedig azt is megtudhatjuk, hogy a magyar csapatok Fjodor Rigyigen tábornok előtt tették le a fegyvert.⁹⁷ Ami feltűnő, hogy ebben a tankönyvben sem található semmiféle karikatúra az oroszokról, ami szintén az objektivitás mellett szól.

Závodszy, az NTK-s középiskolai történelemben megemlíti ugyan, hogy Bem augusztus elejéig tartotta az orosz csapatokat Erdélyben, de végül „véres csaták sorozatában (Tömös,⁹⁸ Talmács, Uzon, Gyulafehérvár, Segesvár, Nagycsűr) az erdélyi hadsereg fölmorzsolódott.”⁹⁹ A sztereotípiának is beillő ikonikus medve-kétféjű sasos kép viszont ebben a tankönyvben előkerül, mely azt szimbolizálja, hogy Oroszország kiszolgáltatja Magyarországot a Habsburgoknak.¹⁰⁰ Ezen túl egy érdekes forrást olvashatunk, amiben Paszkevics Haynauhoz Haynaunak írott levelében¹⁰¹ taglalja Görgei Artúr érdemeit, és azt, hogy csapataival akár folytathatta is volna a háborút, s igencsak kellemetlen perceket szerezhetett volna mind az oroszoknak, mind az osztrákoknak.¹⁰²

V. Molnár László történész, 1998-ban elhangzott előadásában azt mutatta be, hogy az orosz történelemtankönyvekben hogyan jelennek meg az 1848/49-es magyarországi események. V. Molnár felhívja a figyelmet, hogy a cári intervenciót megelőző 150 évben (nagyjából a Rákóczi-szabadságharc idejétől) jószomszédi viszony jellemezte a Habsburg és az Orosz Birodalmat. Azt is kiemeli, hogy I. Miklós nem csupán politikai ambícióitól és személyes meggyőződéséből küldött csapatokat 1849 tavaszán Magyarországra, hanem arra a dinasztiai közötti megállapodás is kötelezte, mivel az orosz cár, Poroszországgal együtt 1833-ban, a münchengräzi megállapodásban kötelezettséget vállalt a Habsburg állam területi integritásának szavatolására.¹⁰³ A történész által vizsgált három orosz tankönyv mindegyike „egyezik” abban, hogy az 1848-as forradalmi hullámok kapcsán példás szakszerűséggel mutatják be a Franciaországban, a német államokban, ill. Itáliában kitört felkeléseket, azonban a magyar események ábrázolása adatszegény, pontatlan, elnagyolt és sematikus,¹⁰⁴ a legfontosabb események elemzése elmaradnak.¹⁰⁵ Az orosz tankönyvek a megtorlás és a felelősség kérdéseit általában úgy oldják meg, hogy azt elhallgatják. V. Molnár így kommentálja ezt: „megjegyzem, nem várjuk el, hogy az orosz tankönyvek a magyar nemzeti látószögéből tárgyalják az eseményeket, de a szakszerűség és a hitelesség ebben a műfajban is jogos követelmény.”¹⁰⁶ A magyar történész az általa elemzettek közül kiemeli A. L. Narocsnyickij akadémikus által írt tankönyvet, melyben a szerző a ténybeli pontatlanságok minimális száma mellett többnyire tárgyilagosságot mutat. Ebben a könyvben olvasható az, hogy a Magyarország elleni hadjárat ellentétben állt az orosz nép érdekeivel, mely maga

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

is az önkényuralmi elnyomástól szenvedett. Kiemeli még többek között, hogy Görgei Artúr a cár közbenjárásra kapott kegyelmet.

IRODALOM

Tankönyvek

- SZABÓ Péter – ZÁVODSZKY Géza (2003): *Történelem II. a középiskolák számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- ZÁVODSZKY Géza (2003): *Történelem III. középiskolák számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós (2006): *Történelem I. középiskolák, 9. évfolyam.* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós (2006): *Történelem II. középiskolák, 10. évfolyam.* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós (2007): *Történelem III. középiskolák, 11. évfolyam.* Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós – SZÁSZ Erzsébet (2006): *Történelem II. középiskolák számára.* Műszaki Kiadó, Budapest.
- SZÁRAY Miklós (2002): *Történelem III. középiskolák számára.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Feldolgozások

- FEDINEC Csilla (2009): *Ukrajnai történelem- és földrajztankönyvek magyar szempontból.* In: Kutatási Füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- GLATZ Ferenc (2009): Az orosz és szovjet-orosz történelem újragondolása. *História, XXXI. évf. 1. sz. 2-3.*
- PATAKI Ferenc – RITOÓK Zsigmond (1999): *Magyarságkép és történeti változásai.* MTA, Budapest.
- SZABOLCS Ottó (1990): *Külföldi tankönyvek magyarságképe.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- V. MOLNÁR László (1998): „Magyarország pacifikálása van soron”. Az 1848/49-es magyarországi események az orosz történelemtankönyvekben. *Módszertani Lapok. Történelem, 5. évf. 4. sz. 19-24.*
- ZÁVODSZKY Géza (1996): Sztereotípiák, előítéletek a tankönyvekben. In: *Módszertani Lapok. Történelem, 3. évf. 1. sz. 31-34.*

Összefoglalók

- HELLER, Mihail – NYEKRICS, Alekszandr (1996): *Orosz történelem I-II.* kötet. Osiris Kiadó – 2000, Budapest.
- *Oroszország története.* Egyetemi tankönyv. Szerk.: FONT Mária – KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

Internetes hivatkozások

- BEBESI György – KOLONTÁRI Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években. *Történelemtanítás (XLVIII.) Új folyam IV. 3-4. sz.*
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/bebesi-gyorgy-%E2%80%93-kolontari-attila-az-orosz-szovjet-tortenelem-abrazolasa-a-rendszervaltas-utani-magyarorszag-i-kozepiskolai-tortenelem-tankonyvekben-az-1990-es-evekben-01-03-03/> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)
- KUNOS Nóra: *Oroszország a magyar középiskolai történelemoktatásban.*
<http://russtudies.hu/Aindex.php?menu=85&dir=&lang=h> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)
- <http://www.tankonyv.info.hu> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)

ABSTRACT

Kesjár, Róbert

The Reflection of Russian and Soviet History in Hungarian Secondary School Textbooks, Part 1

In his work, the author shows and analyzes, first, how the Russian people, Russia and, finally, the history of the Soviet Union are presented in some of the secondary school history textbooks in circulation in Hungary today. His research has been undertaken based on pre-established considerations, to which hypotheses deemed necessary are made. After these are listed, the analysis is undertaken. In this first report, he examines Russian history before the Bolshevik takeover of power.

JEGYZETEK

- ¹ GLATZ Ferenc (2009): Az orosz és szovjet-orosz történelem újragondolása. *História, XXXI. évf. 1. sz. 2-3.*
- ² Ehhez kapcsolódóan két igen tartalmas és részletes tanulmányt említek meg:
 - BEBESI György – KOLONTÁRI Attila: Az orosz-szovjet történelem ábrázolása a rendszerváltás utáni magyarországi középiskolai történelem tankönyvekben, az 1990-es években. *Történelemtanítás (XLVIII.) Új folyam IV. 3-4. sz.*
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/bebesi-gyorgy-%E2%80%93-kolontari-attila-az-orosz-szovjet-tortenelem-abrazolasa-a-rendszervaltas-utani-magyarorszag-i-kozepiskolai-tortenelem-tankonyvekben-az-1990-es-evekben-01-03-03/> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)
 - KUNOS Nóra: *Oroszország a magyar középiskolai történelemoktatásban.*
<http://russtudies.hu/Aindex.php?menu=85&dir=&lang=h> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)
- ³ <http://www.tankonyv.info.hu> (Utolsó letöltés: 2012.02.29.)
- ⁴ A következő könyveket használtam fel: NTK középiskolai történelemtankönyv-sorozat: SZABÓ Péter – ZÁVODSZKY Géza (2003): *Történelem II. a középiskolák számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZABÓ-ZÁVODSZKY II.); ZÁVODSZKY Géza (2003): *Történelem III. középiskolák számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: ZÁVODSZKY III.); SALAMON Konrád (2004): *Történelem IV. középiskolák számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó,

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

- Budapest. (A továbbiakban: SALAMON IV.). A Műszaki Kiadó sorozata: SZÁRAY Miklós – SZÁSZ Erzsébet (2006): *Történelem II. középiskolák számára*. Műszaki Kiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZÁRAY–SZÁSZ II.); SZÁRAY Miklós (2002): *Történelem III. középiskolák számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZÁRAY III.); DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2003): *Történelem IV. középiskolák számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: DUPCSIK–REPÁRSZKY IV., 2003.) Forrásközpontú történelem: SZÁRAY Miklós (2006): *Történelem I. középiskolák, 9. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZÁRAY 9.); SZÁRAY Miklós (2006): *Történelem II. középiskolák, 10. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (a továbbiakban: SZÁRAY 10.); SZÁRAY Miklós (2007): *Történelem III. középiskolák, 11. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (a továbbiakban: SZÁRAY 11.); SZÁRAY Miklós – KAPOSZI József (2005): *Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (A továbbiakban: SZÁRAY 12.)
- ⁵ HELLER, Mihail – NYEKRICHS, Alekszandr (1996): *Orosz történelem*. I-II. kötet. Osiris Kiadó – 2000, Budapest; *Oroszország története*. Egyetemi Tankönyv. Szerk.: FONT Mária – KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula. Pannonica Kiadó, Budapest. 2001.
- ⁶ SZÁRAY 10. (2006) 5-6.
- ⁷ Salamon inkább arra törekedett, hogy minél több személy portréját bemutassa. Ennek megfelelően számos orosz és szovjet személyiség arcképével is találkozhatunk.
- ⁸ SZÁRAY 9. (2006) 189-194.
- ⁹ Utalás történik arra is, hogy a magyarok vándorlása során, Baskíriában permi nyelvi hatás is érte a magyarokat (pl. a kenyér szó).
- ¹⁰ SZÁRAY 9. (2006) 206-210.
- ¹¹ SZÁRAY 10. (2006) 47-53.; SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 26-30.
- ¹² A Műszaki Kiadó egyik alfejezetében található egy térkép is Kelet-Európáról, amely kitüntetetten jelzi az erdő és sztyepp területét, az ortodox felekezeti határt, a fejedelmi központokat és a kereskedelem árucikkeit, irányát, valamint nem mellesleg Nyevszkij két győzelmét is. (SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 28.)
- ¹³ SZÁRAY 10. (2006) 47-53.
- ¹⁴ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 26-30.
- ¹⁵ Amelynek intézményes keretei is kialakultak, mikor a görögkeleti szertartást követő, ószláv nyelvű pravoszláv egyház létrejött.
- ¹⁶ SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 33.
- ¹⁷ SZÁRAY 10. (2006) 47-53.
- ¹⁸ SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 34.
- ¹⁹ Uo. 88.
- ²⁰ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 86-90.; SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 88-89.
- ²¹ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 86-90.
- ²² Erről a térképről sok információt lehet leolvasni: pl. milyen fejedelemséget, városokat hódított meg Moszkva. Két évszám is megjelenik: Az egyik az 1380-as Kulikovónál, de ebből nem derül ki, hogy milyen esemény történt; a másik pedig 1480, azonban ott meg nincs helymegjelölés.
- ²³ SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 152.
- ²⁴ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 89.
- ²⁵ Erről a térképről sok információt lehet leolvasni: pl. milyen fejedelemséget, városokat hódított meg Moszkva. Két évszám is szembeötlő: Az egyik az 1380-as Kulikovónál, de ebből nem derül ki, hogy milyen esemény történt; a másik pedig 1480, azonban ott meg nincs helymegjelölés.
- ²⁶ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 178-182.; SZÁRAY 10. (2006) 193-198.; SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 154.
- ²⁷ SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 154-155.
- ²⁸ SZÁRAY 10. (2006) 193-198.
- ²⁹ Uo.
- ³⁰ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 178-182.
- ³¹ SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 155.
- ³² SZÁRAY 10. (2006) 81.
- ³³ SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006) 47.
- ³⁴ SZÁRAY 10. (2006) 87.
- ³⁵ Uo. 193.
- ³⁶ Nem szövetséget, ahogy a Nemzeti Tankönyvkiadó könyvében állítják: SZABÓ–ZÁVODSZKY II. (2003) 199.
- ³⁷ Az 1707. december 10-i varsói szerződésből van is egy forrásrészlet: SZÁRAY 10. (2006) 260.

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

- 38 SZÁRAY 10. (2006) 256.
39 Uo. 377.
40 FEDINEC Csilla (2009): *Ukrajnai történelem- és földrajztankönyvek magyar szempontból*. In: Kutatási Füzetek 14. A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 357.
41 Uo. 358.
42 Uo. 360.
43 SZÁRAY–SZÁSZ II. (2006)
44 SZÁRAY 11.(2007)
45 A „Katalin-kép” negatív színben történő ábrázolásához még jobban hozzájárul az a karikatúra, amelyben egy „ördögfióka” nyújtja át Oroszországnak Varsó és Konstantinápoly városát: ZÁVODSZKY III. (2007) 16.
46 SZÁRAY 11.(2007) 13-14.
47 ZÁVODSZKY III. (2003) 15-16.
48 SZÁRAY III. (2002) 21.
49 Lásd erről: *Oroszország története*. Egyetemi Tankönyv. Szerk.: FONT Mária – KRAUSZ Tamás – NIEDERHAUSER Emil – SZVÁK Gyula. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 280.
50 SZÁRAY III. (2002) 21.
51 A Nemzeti Tankönyvkiadó az 1807-es friedland-i vereség következményeként ír Tilsitről: ZÁVODSZKY III. (2003) 45.
52 SZÁRAY III. (2002) 81-82.
53 SZÁRAY 11.(2007) 41.; SZÁRAY III. (2002) 81-82.
54 ZÁVODSZKY III. (2003) 45-47.
55 SZÁRAY III. (2002) 85.
56 SZÁRAY 11.(2007) 41.; ZÁVODSZKY III. (2003) 48-49.
57 SZÁRAY III. (2002) 84-85.
58 SZÁRAY 11.(2007) 48-53.; SZÁRAY III. (2002) 87.
59 Az esemény a Forrásközpontú történelemben egyáltalán nem, de még a Műszaki Kiadónál is csupán a lengyel szabadságharc ismertetésénél is csak egy képpel felpumpálva van illusztrálva a dekabristák kivégzése. Ezzel ellentétben olvashatjuk a hasonló jelentőségű Spanyol és a Nápolyi Királyságban kitört felkeléseket: SZÁRAY III. (2002) 86., 104.
60 ZÁVODSZKY III. (2003) 50.
61 SZÁRAY 11.(2007) 48-53.
62 ZÁVODSZKY III. (2003) 51.
63 SZÁRAY III. (2002) 104-105.
64 SZÁRAY 11.(2007) 75.
65 SZÁRAY 11.(2007) 169-175.; SZÁRAY III. (2002) 179-181.; ZÁVODSZKY III. (2003) 161-164.
66 Apró figyelmetlenség, hogy a Műszaki Kiadó tankönyve 1854-re teszi a háború kirobbanását.
67 SZÁRAY III. (2002) 179.; ZÁVODSZKY III. (2003) 161-163.
68 ZÁVODSZKY III. (2003) 163.
69 SZÁRAY III. (2002) 180.
70 A jobbágyok megművelt földjeik csak egy részét kapták meg; a kártalanítás 20%-át közvetlenül maguknak kellett fizetniük, a többit hitelre, majd kamatokkal együtt törlesztették: SZÁRAY III. (2002) 180. Lásd még: ZÁVODSZKY III. (2003) 163.
71 SZÁRAY III. (2002) 181.; ZÁVODSZKY III. (2003) 163-164.
72 SZÁRAY 11.(2007) 203-208.
73 SZÁRAY III. (2002) 241.
74 SZÁRAY III. (2002) 242.; ZÁVODSZKY III. (2003) 164.
75 SZÁRAY 11.(2007) 203-208.; SZÁRAY III. (2002) 242-243.; ZÁVODSZKY III. (2003) 202-206.
76 Érdemes megemlíteni, hogy a kronológiában mely fontos események jelennek meg: 1696: Azov bevétele; 1711: Azov török visszafoglalása; 1735-1739: Dnyeper vidékének megszerzése; 1768–1774: Kücsük-kajnardzsi béke, Dardanellák megnyitása; 1787–1792: Dnyeper a határ; 1806–1812: bukaresti béke, Besszarábia megszerzése, Szerbia önkormányzata, orosz védnökség Moldova és Havasalföld felett; 1828–1829: drinápolyi béke, a görög függetlenség elismerése; 1833: Unkiar-iszkeleszi egyezmény, orosz segítség a szultánnak Egyiptommal szemben, de a török lezárja az idegen hajók előtt a Dardanellákat; 1839: nemzetközi támogatás a Portának Egyiptommal szemben (orosz részvétel); 1848: Havasalföld és Moldva ideiglenes megszállása; 1853–1856: párizsi béke, fekete-tengeri flotta leszerelése, a Duna-delta elvesztése: SZÁRAY III. (2002) 241.

Kesjár Róbert: Az orosz és szovjet történelem tükröződése a magyar középiskolai tankönyvekben I.

- 77 SZÁRAY III. (2002) 239.; ZÁVODSZKY III. (2003) 210.
- 78 SZÁRAY III. (2002) 240.
- 79 ZÁVODSZKY III. (2003) 210-211.
- 80 SZÁRAY III. (2002) 249.; ZÁVODSZKY III. (2003) 211.
- 81 SZÁRAY III. (2002) 247.
- 82 ZÁVODSZKY III. (2003) 209.
- 83 Az oroszok szibériai gyarmatosítását és az ehhez kapcsolódó területgyarapodást a Forrásközpontú történelemben csupán egy világtérkép jelzi. Azt sem tudhatjuk meg, hogy Alaszka például mikor és milyen módon került 1867-ben orosz tulajdonból amerikaiba.
- 84 ZÁVODSZKY III. (2003) 211.
- 85 SZÁRAY III. (2002) 249.
- 86 SZÁRAY III. (2002) 249.; ZÁVODSZKY III. (2003) 211.
- 87 SZÁRAY III. (2002) 208-216.
- 88 SZÁRAY III. (2002) 236.
- 89 SZÁRAY III. (2002) 208.
- 90 ZÁVODSZKY III. (2003) 212-213.
- 91 Uo. 212.
- 92 SZÁRAY III. (2007) 208-216. SZÁRAY III. (2002) 249-252.
- 93 A Műszaki Kiadó a „Gondolkodók és művészetek a változó világban” c. leckében egy apró betűs nyúlfarknyi részt szán Dosztojevszkij nevének és jelentőségének megemlítésére, mint aki lélektani eszközökkel ábrázolta hőseit regényeiben. A Nemzeti Tankönyvkiadónál pedig megjelennek az opera nagyjai, Rimszkij-Korszakov vagy Csajkovszkij is: SZÁRAY III. (2002) 229.; ZÁVODSZKY III. (2003) 193.
- 94 Závodszy arra is felhívja a figyelmet – igaz csak apró betűben –, hogy I. Miklóst több cél is vezette: a lengyel-magyar közös rokonszenv miatt Miklós föl akarta számolni „az európai forradalom utolsó számottevő erődjével egy lengyel fölkelés lehetséges kiindulópontját”, ill. a cárnak szándékában állt Ausztriát gyámsága alá helyezni, hogy az ne akadályozza jövőbeni Balkán terveit: ZÁVODSZKY III. (2003) 151.).
- 95 A Műszaki Kiadó tankönyvében „a vereség”, míg a Középiskolai történelemből a „szabadságharc veresége” c. leckében szólnak a magyar-orosz kapcsolatokról leginkább. Kiemelik, hogy Ferenc József segítségkérésére reagálva I. Miklós 1849. május 9-én kiáltványában jelentette be, hogy az orosz (kb. 200 ezer fős) cári csapatok megindulnak Magyarország ellen Ausztria megsegítése végett: SZÁRAY III. (2002) 170.; SZÁRAY III. (2007) 151.
- 96 SZÁRAY III. (2002) 161-162.
- 97 SZÁRAY III. (2002) 173.
- 98 Uo. 173-174.
- 99 Az 1849. június 19-20-án és július 31-én, a Tömösi-szorosnál, ill. Segesvárnál vívott küzdelmekről egy kép is található. In: ZÁVODSZKY III. (2003) 153-154.
- 100 Uo. 154.
- 101 Uo. 155.
- 102 Uo.
- 103 További érdekességként a magyar-orosz kapcsolatok a krími háború kapcsán is előkerülnek. Arról esik szó, hogy a Kaukázusban is dúlt harc Karsz váráért, amit a török szolgálatban lévő Kmetty György és Guyon Richárd védett az oroszokkal szemben: SZÁRAY III. (2002) 179.; ZÁVODSZKY III. (2003) 162.
- 104 V. MOLNÁR László (1998): „Magyarország pacifikálása van soron”. Az 1848/49-es magyarországi események az orosz történelemtankönyvekben. *Módszertani Lapok. Történelem, 5. évf. 4. sz.* 19.
- 105 Például Kossuth Lajos sok helyütt kormányfőként jelenik meg, a magyar törvényhozó testületet pedig szejmnek nevezik.
- 106 Uo. 21-24.
- 107 Uo. 23.